

նականապէս բաժնուած էր բնութեան կեանքէն և հետզհետէ հասած հոգեւոր հասունութեան. աճէն անգամ որ մարդը կը փորձէ հաղորդակցիլ հեթանոսութեան, անխուսափելիորէն կ'ենթարկուի անկումի մը: Քրիստոնէութիւնը բնութեան սարսափէն և գերութենէն մարդը կարենալ ազատելու համար ստիպուած էր անտեղիտալի և հերոսական պատերազմ մը յայտարարել մարդուն թէ՛ ներսի և թէ՛ դուրսի բնութեան տարբերուն դէմ: Սուրբերու սարսաղագրիկ կեանքին մէջ ճշտողական պատերազմը լուսագոյն օրինակն է ստոր:

Սն համոզուած եմ որ միայն Քրիստոնէութիւնն էր որ կարելի ըրաւ դրական գիտութեան և թեքնիքի իրականացումը: Որքան ատեն որ մարդը բնութեան հետ հաղորդակցից էր և իր կեանքին կիւմը կը կազմէին միթոսները, չէր կրնար բնութենէն վեր բարձրանալ: Անկարելի է շինել երկաթուղիի գիծեր, հնարել հեռազիր և հեռաձայն, դեերու վախի ազդեցութեան տակ: Մարդը որպէսզի կարենար բնութիւնը գործածել որպէս մեքենականութիւն, պէտք էր որ մարդուն գիտակցութենէն վանուէր բնութեան դեերու ներշնչումը և անոր հաղորդակցութիւնը անոր հետ:

Մարդուն բնութենէն ազատութեան արդիւնքը այն եղաւ որ ան թաշտեցաւ ներքին հոգեւոր աշխարհի մը մէջ, ուր սկսաւ հերոսական անաւոր մաքառում մը բնական տարբերուն դէմ, որպէսզի յաղթէ ստորին բնութեան և կերտէ իր նկարագիրը որպէս ազատ մարդկային անձնաւորութիւն մը: Այս մեծ գործը, մարդուն ճակատագրին կեդրոնական իրողութիւններէն մին՝ իրարործուեցաւ Քրիստոնեայ Սուրբերու կողմէ: Այն տիտանեան պայքարը ապրուած Քրիստոնեայ մեծ ճշմարտորենբուն և անպատականներուն կողմէ ընդդէմ աշխարհի ցանկութեանց վերջնականապէս ապահովեց մարդուն ազատութիւնը ստորին տարրերէն: Հին աշխարհին մէջ մարդուն պատկերը ձեւուած էր Հին Ագամի վրայ որ կը խորհրդանշէր մարդկային հաւաքականութիւնը ինկած բնութեան ստորին տարբերու անգուններուն մէջ: Բայց այժմ մարդը պարտաւոր է արհամարհել բնութիւնը, որպէսզի կերտէ մարդկային նոր անձնաւորութիւն մը՝ նոր Ագամին օրինակին համաձայն: Այս

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ
ԲՆՈՅԹՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Տիեզերքի ամբողջ կեանքը, տեսանելի և անտեսանելի կը փառարանէ Հաստիչը: Երկրագունքիւնը արարածին գիտակցութիւնն ու զգացումն է Անգրագոյնին հանդէպ, ըսել կ'ուզենք իրողութեան մը որ անկախ է պաշտողէն և որ խորհրդաւորութեամբ մը պատուած է: Անգրագոյնը է՛ նաև Գերբնականը և որ գերագոյն նպատակներէն է մարդկային հոգիին որուն ան կը ձգտի կրօնքին էութիւնը աստուածապաշտութիւնն է, պաշտելութեան զգացումը Աստուծոյ ներգոյութեան և անդրագունութեան և Անոր մեզ մօտիկութիւնը, բացորոշակի տարբերութիւնը հունաւոր արարածներէն բայց ո՛չ անբաժան անոնցմէ: Էական է նկատել որ աստուածապաշտութեան մէջ անձնապաշտութեան տարբերութիւն չէ խառնել: Ո՛ր թէ մարդուն պէտքերն ու պէտքերը շեշտուելու են, այլ Աստուծոյ գոյութիւնը, ներկայութիւնը, վսեմութիւնը, մեծութիւնը վերահռչակու է: Ստեղծագործութեան բուն իմաստը կը յայտնաբերուի պաշտելութեան մէջ, նուիրում Աստուծոյ Մեծութեան, Աքանդիլութեան, Գեղեցկութեան: Վուրբ, Սուրբ, Սուրբ Տէր Զորութեանց...: Միայն ինքն գոյ է: Ստեղծագործութիւնը իմոյժ միայն արժէք մը ունի: Առանց իրեն՝ ոչինչ: Ե՛նչ կամ «չէ», «կինայ» կամ «չկինայ» պէտք չէ վերագրուին Աստուծոյ, քանզի այդ բաները, մեր սահմանափակ գիտութիւնը կը յայտնեն:

Աստուած Բացարձակ է և Յաւիտեանական, ներկայէն, անցեալէն և ապագայէն

ճիզը որ կ'ընդգրկէ նախկին միաբանակցութիւնները, և միջնագրաբան վանականութիւնը և բոլոր այն շրջանները ուր պայքար մղուած է նոր անհատականութեան ի նպաստ, կը կազմեն Քրիստոնէական նոր գարաշրջանը:

Ն. ՊԵՏՍԻՍԷԿԻ

Ամփոփեց
Ս. Վ. Մ.

անդին կը կանգնին: Մարդ չէր կրնար զայն գիտնալ եթէ Ան գոյութիւն չունենար: Արարածին մէջ յանկարծակիօրէն Աստուած ծնունդ չառնիր. ո՛չ ալ Ան կրնայ մեկնուիլ բարեպաշտական տեսութեամբ: Ան գոյ է և կը յայտնուի մարդ արարածին, նա կը յայտնէ ինքզինքը Իր ստեղծագործութեան տարբեր կերպերով, պայմանաւորուած իւր ստեղծած արարածին խոնարհ սահմանումներով: Ան յայտնութիւն մըն է մեր հուշուար անձէն տարբեր և չի մականուիր մեր հուշուար փորձառութենէն:

Աստուածպաշտութիւնը երկու եզր ունի. մին՝ որ կ'արտաբերի անդրագոյն, անփոփոխելի իրականութենէն, միւսը որ կը հոսի ենթակային կրօնական կեանքէն. մին վերէն վար, միւսը՝ վարէն վեր կ'իջլէ: Առաջինը Յայտնութեամբ կ'իրագործուի. ան պէտք է որ միջոցին մէջէն մեզ գայ: Աստուծոյ յաւիտենականութեան իրողութիւնը և ձգողութիւնը պէտք է ժամանակի մէջ փորձարկուի մեզմէ, եթէ անոնք իրաւի պիտի փոխեն մեր փորձառութիւնը:

Աստուծոյ գործը պատմութեան մէջ, Իր մերձեցումը մարդոց՝ մարդուն միջոցաւ, պէտք է որ ճանչցուին իր Իր գործունէութեան ճշմարիտ մէկ մասը, և Իր էութեան ճշմարիտ յայտնութիւնը: Այս է պատճառը որ կրօնքի զօրութիւնը՝ որ կը յայտնուի ժողովուրդին աստուածպաշտութեան մէջ, հասկնալի կը դառնայ աւանդութեան եւ Հաստատութեան — Եկեղեցւոյ — միջոցաւ որոնք բուն կերպով կը շնչտեն մասնաւոր տեղ մը և ժամանակ մը: «Որ երեւեցաւ մարմնով». հոս պատմականը բովանդակէ բնագանգականը և կը ներկայացնէ մեզ խորհուրդը յաւիտենական կեանքին մեզ համար իմանալի կերպով մը:

Աստուածպաշտութեան մէջ ամէնէն անհրաժեշտ կէտը միատիքականութիւնն է, — Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիներու մէջ շնչառած է այս — անդրագոյն, գերբնական զօրութիւն մը որ վերէն կ'իջնէ առանց ազգաբարութեան. մենք անոր չենք իրթար այլ, ան մեզ կուգայ: Տիեզերքը իւր բազմապիսի երևութիւններով կը ներշնչէ զիտունը որ կը հրանայ անոր Հաստիչին վրայ, խորքում՝ բարոյականութեան վրայ մեր մէջ յարգանք կը ստեղծէ այն օրինաց

կանգէպ որոնք կեանքն ու պատմութիւնը կը կառավարեն: Բայց լրնչ է այն ոյժը որ «Սուրբ սուրբի կամ Առէք կերէք»-ի ժամանակ մեր հոգիները երկիւղածութեան պաշտանքով կը համակէ: Բանականէն եւ բարոյականէն անդին բան մը կայ որ կը կազմէ կրօնքին էութիւնը Numinous-ը այս սինքն յանկուցիչ, անդնդական, անզգեցիկ զօրութիւնը միատիք վեհութեամբ, մեծ և սքանչելի: Աստուածպաշտութիւնը ըզգացումն է, կապն է արարչին և իր արարածին միջև:

Մարդ հոգեւոր արարած մըն է, որ թէպէտ կ'ապրի միջոցի և ժամանակի պայմաններու ներքեւ, կարող է սակայն գիտակցիլ և պաշտել Իրողութիւն մը որ անզգագոյն է ժամանակէն և միջոցէն: Մարդքանի մը միջոցներ ունի իւր արամագրութեան տակ իր աստուածպաշտութիւնը արտայայտելու համար. ասոնք են. 1. Մէտ, կամ արարողական յարացոյց, 2. Խորհրդաւոր շնչանք կամ իմաստալից պատկեր, 3. Խորհուրդ այսինքն, տեսանելի նշան, արարք որ անտեսանելի իրողութիւնները կը փոխանցէ, 4. Զոհ կամ պատարագ, այսինքն կամաւոր ընծայ:

Այս տեսանելի նշանները կը կիրարկուին երբ մարդ կը սկսի զԱստուած պաշտել: Ասոնք աստուածպաշտութեան գլխաւոր տարրերն են: Մեզ համար ուրեմն կարեւոր է գիտնալ անոնց բնոյթն ու ծագումը:

Աստուածպաշտութիւն որ իրական հաղորդակցութիւն մըն է Աստուծոյ եւ մարդուն միջև, զայն բազկացնող տարրերը պէտք է այն տեսակ ըլլան, որոնք այս հաղորդակցութիւնը աւելի արտայայտիչ և զօրաւոր ընեն: Տեսանելիին և անտեսանելիին միջև ըլլալով, մէկ կողմէ պէտք է յարմարցուի պաշտող անհատին հոգեբանական բնութեան, անոր հոգեկան եւ զգացական կեանքին հետ լիովին շփման մէջ գալով, միւս կողմէ պէտք է մարմնացնէ և արտայայտէ աստուածային Յայտնութեան կանխապատմութիւնը: Զոյգ պաշտօն ունի ուրեմն պաշտամունքի առարկան, կը բանայ դուռ մը որուն մէջէն Խորհուրդը կը մերձենայ արարածին, և արարածը ի պատասխան այդ մերձեցման կը սանդղամտօէ դէպի Խորհուրդը:

Նկատելով որ մարդ պատմական էակ մըն է, ստեղծուած Արարչէն՝ ժամանակի և միջոցի մէջ, և Ս. Հոգւոյ սնուցիչ առաջնորդութեան տակ զարգացած, պէտք է անցեալին դառնալ փնտնելու ծագումը և նշանակութիւնը այն կերպերուն և միջոցներուն զորս կը կիրարկենք աստուածապաշտութեան ատեն: Երբ ի նկատի ունենանք այդ կերպերն ու միջոցները — ծէս, խորհրդանշան, խորհուրդ, պատարագ — որոնցմով կը պաշտենք, կը սեննենք որ այս շրջան ալ ընդհանուր սովորական յատկանիշներ ունին: Թուենք քանի մը հատը. 1. Բոլորն ալ նշանակալից ընկերային յատկութիւն մը ունին: Անոնք կարելի կը զարձենն որ բոլոր մարդիկ միասին համախըմբելին և միասին ազօթեն: Ուստի սխալ է այն կարծիքը, թէ կրօնքը այն է օրնչ որ անհատը կ'ընէ իր առանձնութեան հետաւ: Այլ՝ ընդհակառակը մարդկային պաշտամունքի ամէնէն յատկանշական միջոցները ճշգրտորէն անոնք են որոնց մենակեացը գրեթէ պէտք չունի, այսինքն ընդունուած խորհրդանիշներուն, հաստատուած բանաձևերուն և արարողութեանց:

2. Ե՛տ, խորհրդանշան, խորհուրդ և զօհ կամ պատարագ բոլորն ալ կրկնակ յատկութիւն մը ունին: Անոնք ներքին և արտաքին տեսանելի և անտեսանելի առանձնայատկութիւններ ունին սերտորէն իւրարու հետ զօգուած, մէկը միւսէն անբաժանելի: Կրօնքը միայն վերացական իմացում և մտածում է՛, ոչ ալ շօշափելի իր կամ նիւթ, Այս երկուքէն օհ է մէկը առանձինն առնուած կը խորտակին ճշմարիտ իմաստը ապրող կրօնքին: Մարդ հունաւոր էակ մըն է. կը զգայ թէ ինք տիեզերքի մէջ արտայայտուող գերազոյն էակի մը զօրութենէն կախեալ է. այդ կախումի զգացումը զինք կ'առաջնորդէ Աստուծոյ: Այդ մղումը միայն մտքով չի կատարուիր այլ բաղադրեալ շարժումով յորում մարդուն ամբողջ էութիւնը պէտք է ի նկատի ունենալ: Մարդս կաղապարուած է Գոյութեան մը համար որ միայն իմացում և խօսք չէ, բայց շարժում և գործունէութիւն: Ուստի երբ ան Աստուծոյ դառնայ, իր աստեանական կեանքը իր ճնութեան լման արտայայտիչը պիտի չըլլայ, ոչ ալ իր պաշտանքը կատարեալ մինչև որ այս բոլոր ձևերն ու

կերպերը լրութեամբ չարտայայտուին: Ուստի կրօնքը պէտք է ըլլայ ընկերային և անձնական, ծիսական և արարողական, ներդաշնակ և բանաստեղծական, արտայայտիչը մարդկային ամբողջ բնութեան, զգացումին, ապրումին, ներշնչութեան և վերացումին դէպի Անտեսանելին:

Երբ մարդ կը թափանցէ կրօնքի աշխարհին մէջ հոն կը գտնէ զեղարուեստի ստեղծագործութիւն: Գեղեցիկ բանաստեղծութիւն՝ հոգեպարար երաժշտութեան մը հետ ընդհուգուած կը յատկեն աստուածապաշտութեան խորհուրդը:

Ինչո՞ւ համար են եկեղեցւոյ պատկերները, պատարագի հրաշագատում արարողութիւն, խորանի զարդարանք և այլն: Պատասխանը բացորոշ է: Իւրաքանչիւր պարագային զգալի նշան մը ընդունուած է գեր-զգացական իրողութիւնը պատկերացնող որպէսզի կարենայ կամընչ զգացական և հոգեկան աշխարհներու միջև եղած անջրպետը: Մարդս արարած է ուստի հունաւոր, հետեւաբար ստիպուած է իր սահմանափակութիւնով ընդունելու խորհուրդ և խորհրդանշան, շօշափելի միջոցներ և իմացութեան անոնցմով՝ որպէս անդրու վարներ՝ Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մէջ գալու:

Հիմա գտնք ձեռք բնութիւն: Կրօնական ծէսը արարողական շարժածեւերու, ձայներու, բանաձևերու ընդունուած մասնաւոր ուրուազիծ մըն է որով հասարակաց պաշտօն կը կատարուի: Այն սնտոի մտայնութիւնը թէ միջոց, կիրպ, ձեւ, վարտարբերութիւն չընեն, այսինքն ուր որ ալ ըլլայ և ուզած տեղը ստուածապաշտութիւն կը կատարուի, սխալ և խեղաթիւրեալ ըմբռնում մըն է: Քանզի առանձնական ծիսական պաշտամունք գոյութիւն չունի: Առանց ծէսի աստուածապաշտութիւն չի կատարուիր: Հասարակաց պաշտամունք կարելի չէ կատարել եթէ ոչ գծուած և ընդհանրութիւն խօսող յարացոյցի մը չհետեւինք:

Բոլոր կրօնական արարողութիւններ քրիստոնէական կամ ոչ՝ թատերական կողմ մը ունին, ինչպէս նաև կրօնական խօսքի և շարժումէի զօրաւոր ազդեցութիւն մը ու գեորելու համար հաւաքական գիրքայուշումը: Գուսթի թագաւորի Ուլտի Տապանակին սուղ է իր բոլոր ուժով պարելը կը

ներկայացնէ կրօնական արտայայտումի կարեւոր կերպ մը։ Հոգեբանօրէն ծէսը ձայնեբուս և շարժումներու միջոցաւ կը միտի յուզել կրկնումը կրօնական որոշ ձևի մը որուն շատեր կրնան մասնակցիլ։ Մէսին ամէնէն մեծ ստեղծագործութիւնը, Ս. Պատարագը, սրբազան թատերադրութիւն մըն է յորում երկրպագուներ վերստին կը փորձարկեն ու կ'ապրին փրկագործութեան խորհուրդը։ Եկեղեցւոյ շարականներն ու մեղեդիները, քարոզներն ու մաղթանքները հաւատացեալներուն մէջ կրօնական գրգիռ գարթուցանելու կերպեր ու միջոցներ են։ Կործ մը լաւ կատարելու համար պէտք է ինքզինքդ յանձնես անոր, ինքզինքդ պարպես։ Ուստի ծէսը չենք հասկնար եթէ բաժին չառնենք անոր մէջ, եթէ մենք զմեզ չյայնձնենք անոր հրաշագան ելանէջներուն։ Հետեւաբար հարազատ ծէսի մը եղանակը աւելի քան կարեւոր է։

Մէսը կ'ընդելուզէ խօսքն ու շարժումը, կըռոյթն ու մեղեդին և ընդունուած արարողական ձևեր։ Երբ մարդ կը սկսի պաշտել իւր Արարիչը՝ ծէսը կը միաւորէ իր ֆիզիքական, մտային եւ յուզումնական էութիւնը ուղղելով զայն Անտեսանելիին։ Մէսը մարդկային հոգիին ճախրանք դիւրացնող անհրաժեշտ միջոցն է։ Մէս և աստուածպաշտութիւն անբաժանելի են։ Առաջինը երկրորդին արտաքին արտայայտութիւնն է։ Մէս և խորհրդանշան մշտապէս զիրար կը զօրացնեն և կը ճոխանցեն բոլոր զարգացած կրօնքներու մէջ։ Խորհրդանշանական արարքը օգնութեան կը հասնի, ուր խօսքեր և շարժումներ անզօր կը մնան։

ԴԵՐԵՆԻԿ ՎՐԴ. ՓՈՂԱՏԵԱՆ

(Մարտ-Ապրիլ)

ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ԺԱՍ

Տրտմամ է հարցնել թէ ի՞նչպէս՝ յաջողաբար և իրարու քով, երբ ու վիճակ կը գտանան Շնորհեա մեզ Տէրն ու Նայեաց Սիրովը։ Մէկը՝ առօրյ, զուսպ, անհանանջ ու վճռական, միւսը՝ հանդարտ, քնքուշ ըլլալու չափ թաւշային, համակերպուն ու փառատրական։

Բայց կրնա՞ր տարբեր ըլլալ հոգին առնոցմէ ամէն մէկուն, երբ կ'արձակուի պոքպէս բարեխառնութեան զինքը կենդանապարանող աւագանին, զինքը ձևի կանխող ձայներուն ու պարուսներուն։ Ու տարբեր է եղած երկինքը անօրինակ այն աշխարհին՝ հայրենիքը մեր պապերուն, իրենց պէս սողուն, իրենց պէս արտում, իրենց պէս արեւահամ, բուրումնազեղ ու պայծառ, բայց և իրենց պէս մտաշլ, ստուերածած ու տարագիր։

Սեանի հրդեհնուող սեպտառայնէն մինչև ափերն ու լանջերը Տաւրոսեան մշունեբուն, նայտարարական, արքայազարմ սուներէն մինչև անհայրենիք, աստանդական հայրուկները դեռ հազիւ յիշատակ՝ անցեալ ոգորումներուն, կարծես անբացատրելի որ բայց այնքան ինքնեկ ու հարազատ զոյներով բանուածք մը կը բանան մեր աչքին, իրբւ կտաւը, ենթահողը մեր պատմութեան։ Ձէ՞ որ մարդիկ ծնունդն են յաճախ իրենց հողին։ Ձէ՞ որ մեր մարմինը, մեր կեանքին դրութիւնը, հիւսուածք ըլլալէ առաջ, շաղուղուած ոսկրանիւթ մըն է, լուծոյթներովը շուրին ու հողին, կրակին ու ձիւնին, լուսալիարկազ ծորումներովը, համասփիւս բուրումներովը բընութեան ամէնէն կենդանի ցցունքներուն, ամէնէն կենսայորդ դաշտերուն, ասոնց գոլին, ասոնց սառին, խոյանքներուն ու անթոխք թեւարտումներուն։ Ձէ՞ որ մենք՝ ենք այն ինչ որ ուզած է մեզ ընել տարերային զօրութիւնը մեզ կուսնող բայց և մեր ուժերուն մաշումը, ժանգը գոյաւորող մթնոլորտին, շրջապատին, կլիմային։ Երբ մանաւանդ անկարող ենք — մէյ մը անոր ծնունդը ըլլալով հանդերձ — առնել ու կերպարանել զայն։ Իր մէջը գոյ (իրբև ի զօրութեան) բայց մեզմով միայն կարելի հեղումները նորաստեղծելով։